

Essäuppgift i skogshistoria
VT-95
J. Jakobsson.

Natursynen före industrialismen och den ideella naturvårdens framväxt och utveckling därur.

Förindustriell natursyn.

Bondesamhällets natursyn.

1600-talets Sverige dominerades av bondesamhället och 95% av den knappa miljonen svenska invånare levde på landsbygden. Mortaliteten, nativiteten och levnadsstandarden varierade kraftigt med naturens nycker. Epidemier, missväxt och hårda vintrar gjorde att tillvaron präglades av otrygghet och instabilitet. God födotillgång kunde förbytas i svält från en vinter till en annan. Människan befann sig i en ständig kamp mot naturen och fick oftast stryk då hon var ojämförligt svagare. Natursynen präglades i grunden av tre egenheter hos den omgivande miljön.

1. Naturen är nyckfull och obeveklig och människan utlämnad åt dessa nycker. Naturen betraktades som hotfull snarare än slösande och god. Naturen var en obeveklig makt.

2. Naturen sågs som överväldigande, oändlig även om man lokalt runt t.ex bergslagens bruk kunde känna av en viss virkesbrist. Naturen utanför det för odling i anspråk tagna områdena, den sk. bygden tedde sig hotfull och farlig. Här härjade dunkla krafter, magiska väsen rovdjur och rövare. Färden genom vildmarken var för mödosam och farlig för positiva naturupplevelser. Dessa hot och skrällen skildras i den svenska folkvisetraditionen.

3. Naturen var ett faktiskt eller potentiellt produktionslandskap och skulle besegras och tämjas för användning i födoproduktion eller givande av annan livsutkomst. Andra aspekter fanns knappast.

Borgarklassens och adelns natursyn.

I mitten av 1600-talet bestod ca 5% av befolkningen av urbana människor. De som bodde i städerna utgjorde en välsituerad borgerskap som expanderade med expanderande stadsnäringar och utrikeshandel. Dessa människor hade en stark kontinental orientering och hov och aristokrati hade klassisk-humanistiska förebilder. Natursynen var allmäneuropeisk och traditionen var ej grundad på specifik nordisk natur. De franska trädgårdarna som blev moderna utgjorde tillsammans med byggnaderna en arkitektonisk helhet och uttalade medvetet kontroll och besuttenhet. Denna tuktade trädgård hade även en politisk funktion. Uppbyggnaden gestaltade former av balans och harmoni samt en symbolisk markering av herravälde över naturen. Detta fick eventuellt en extra tyngd i Sverige då den svenska terrängen och naturen var/är relativt svårtuktad. Herraväldeattityden genomsyrar natursynen och kontroll och omformning var kodord för förhållandet människa - natur. Ofta ansågs en viss form av lantliv som en nödvändighet för det krävande politiska livet. I sina trädgårdar strövade stadsmännen och rekreerade sig stora delar av året. Även deltagande i jordbruket stärkte den politiska rollen och var liksom trädgårdsskötsel en legitim syssla. Efter som man ej var tvingad av nöden att umgås med naturen utan på de egna villkoren gav detta förmodligen en positiv natursyn. Naturen sågs som en källa till kraft och inspiration. I kontrast till civilisationens fördärv och fåfänglighet var naturen god och oskuldsfull.

Natursynen under 1600-talet.

I LITTERATUR OCH BILDKONST.

Det lantleverneideal som existerade under 1600-talet hade ingen relation till orörd natur utan var förknippat med lant- och trädgårdsbruk. Ren naturbeskrivning existerar inte och naturen beskrevs inte som den sågs även om den utgjorde ett centralt motiv. Landskapet utgjorde snarare en fond eller ett instrument att spegla en stämning eller livsstil. De beskrivna landskapen var idealsköna och nedlusade med exotiska och mytologiskt laddade element som aldrig relaterade till svensk natur utan snarare beskrev söderns fruktbara slättmarker. I litteraturen växte den topografiska genren fram med den nationella identiteten och nu skildrades städer, slott och odlingar. Den vilda naturen nämndes knappt och var då bara okuvade marker. Inte heller i skönlitteraturen finns deskriptiva naturskildringar. Positiva naturskildringar var dock ej intimt sammankopplade med odlingslandskapet utan det släta och symmetriska betraktades som vackert. Folkviselyriken saknar också deskriptiv naturskildring. Motsatsen mellan det mytiska kulturlandskapet, tryggt och öppet och den vilda naturens dunkla överskådlighet poängteras. Tre typer av landskap kan identifieras i litteraturen:

Dikarlandskapet där diktaren porträtterar sig i ett skönt kulturlandskap och där reträtten till den sköna naturen symboliserar reträtten till diktarens skapande inre.

Det pastorala herdelandskapet dyker upp under århundradets senare hälft och här är naturen ett instrument för individens frigörelse. Här finns ingenting som påminner om civilisationens tvång och konventioner. Här ges även utrymme för irrationalitet och känsloutlevelse med inte sällan erotiska undertoner.

Det götiskt pastorala landskapet speglar den svenska stormaktens historia i ett rosa skimmer. Fortfarande dominerar mystiskt-exotiska naturelement men suggesion av storhet och mannakraft är nytt varför endel nya element såsom berg och andra dramatiska scenerier införs som symboler för kraft och storhet.

GÖTICISMENS NATURBESKRIVNING.

Den götiska traditionen utgick från direkt naturiakttagelse men framhävde med förkärlek det vilda, storslagna och dramatiska. Man kan läsa om hur nordbon trängde fram över "klippiga branter, djupa snömassor, obanade kärr, dyiga gungflyn och älfvar, i stritt lopp genomskärande skogsmarker, hvilka vidt omkring äro obefolkade." Dessa ord är Olaus Magnus I. Naturens urkraft sammanfaller med dess själva dragningskraft. Göticismen använde sig även av lapplandsexotismen. Den estetiska normsynen förknippade skönhet med symmetri och harmoniska proportioner.

1700-talets natursyn.

LINNE´ANSK NATURSYN.

Ibland kallas 1700-talet Linne´seklet. Första halvan genomsyrades av de värderingar som gav att odlingslandskapet var skönt och gott och att vildmarken var hotfull, laglös och ur estetisk synpunkt oskön. Vid 1760-talet skedde en förändring i attityd med den borgerliga sentimentalismen, rousseauanismen och förromantiken. På modet inom trädgårdskonsten blev nu den engelska "vilda" stilen. Dramatiska vildmarksscenerier bryter in i både konst och litteratur. I Linne´s anda vittnar naturen om guds sköna och allsmåttiga skapelsekraft och runt 1700-talets mitt var man övertygad om att övervinnandet av lathet och rationell planering skulle kunna förvandla svensk ödemark till ett fruktbart land där allehanda sydländska växter skulle frodas. För Linne´ var det sköna = det fruktbara. Hans resor företogs endast i syfte att kartlägga naturresurserna. Här blandas friskt nyttoaspekter med hänfödda naturmålerier, saklig beskrivning med subjektiv betraktelse. I denna aspekt är Linne´ naturbeskrivning i Lapplandsresan extra intressant eftersom han här är hänvisad till beskrivande av obrutet landskap. Resan beskrivs med varken entusiasm eller ovilja utan med förundran snarare än skräck trots svårigheterna. Vildmarksromantisering saknas helt i resedagboken. Kännetäckande för Linne´ismen är ett närsynt detaljskåderi vars sinnrikhet i det lilla var ett gudsbevis och man bortsåg ofta från helheten. Denna fysikoteologi kännetecknar all samtida naturvetenskaps föreställningsvärld.

BILD OCH LITTERATUR.

Den sköna och moraliskt uppbyggliga naturen var fortfarande kopplad till slätt- och odlingslandskap. Litteraturen var fortfarande låst i pastoralens stiliserade mönster. De förändringar som sker är att den svenska floran gör sitt intåg och ersätter söderns växter. Man konkretiserar naturen vilken tidigare varit ganska abstrakt även om grundfunktionen som fond eller kuliss till människan kvarstod. Under slutet av århundradet sker en attitydförändring och man visade en förkärlek för det vilda i nordisk natur och lät sig inspireras av den. Naturuppfattningen blev mer romantisk och subjektiv och blev en levande kraftkälla i stället för ett statiskt objekt. "Bara den trotsiga okuvade naturen korresponderade mot geniets obändliga och sprängande jag, både inspirerar och stillar det" I övrigt kan nämnas att reseskildringen var en mycket populär genre under hela 1700-talet.

1800-talet.

Med romantiken får även den vilda naturen ett estetiskt värde. Romantiken är dock bara en del av förklaringen av intresset för fjällen och vildmarken som resulterade i svenska turistföreningens uppkomst bla. Romantiken var till en början en företeelse i universitetsvärlden men eftersom befestades dessa ideer även i borgerskapet. Från och med 1820-talet gjorde medelklassen sig allt starkare både socialt och politiskt. Städerna växte och allt större del av befolkningen urbaniserades samtidigt som folkökningen accelererade. Perioden fram till industrialismens genombrott kan sägas genomsyras av tre vaga strömningar enl. Henrik Schuck: realism, efterromantik, liberalism.

Svenska naturskyddsföreningen.**Hur ide'n om SNF växte fram.**

Omsorgen och ideerna om att skydda och vårda nyttigheter av ekonomiskt värde var gamla men mera ingripande åtgärder som lagstiftning kom inte förrän i början av detta sekel. Redan Linne hade under sina resor nedtecknat mer eller mindre märkliga naturföreteelser. Den första att offentligt ge uttryck för behovet av naturskydd är A. E. Nordenskiöld som lägger förslaget om inrättande av riksparker. Detta var 1880 i Åbo. Precis innan sekelskiftet hävdade docent (senare professor) Rutger Sernander behovet av skydd för vissa naturtyper, växtarter och trädindivid. Gustaf Kolthof föreslog skydd av sällsynta däggdjur och fågelarter. Detta passerade dock ohört. 1904 motionerade riksdagsman lektor K. Starbäck om skyddsåtgärder för natur och naturminnesmärken. Förslag om lagar angående främst naturminnesmärkens fredande och nationalparker förelades regeringen i en proposition. 1 jan 1910 fick Sverige sin första naturskyddslag. Hösten 1908 inbjöds till bildandet av en allmän svensk förening för väckande och spridande av intresse för kunskap om och kärlek till vår natur samt för naturskydd. Detta sammanträde ägde rum den 15 nov 1908 i Stockholm. Man beslöt att bilda föreningen och så skedde vid nästa möte 16 maj 1909.

1909 - 1919. Föreningen tar form.

Föreningens stadgar antogs vid majmötet 1909 och den första och grundläggande paragrafen lød: Föreningens ändamål är att väcka och underhålla kärlek till den svenska naturen och arbeta för dess skyddande.

Den första styrelsen utsågs och bestod av:

ordf. Justitieråd L. Améen
 v ordf. Professor R. Sernander
 ledamöter lektor K. Starbäck
 professor E. Lönnberg
 generaldir. K. Fredenberg
 docent G. Grönberg
 dr F. Kempe
 professor A. G. Högbom
 skriftställare T. Högdahl
 konstnär K. Nordström
 överlärare E. Carli
 förste hovjägmästare greve T. Thott

Den 19 nov utsågs T. Högdahl till redaktör för den stadgeenliga årsskriften samt föreningens sekreterare. Vid det första årsmötet 1910 var medlemsantalet 548 vilket till 1918 hade stigit till 3000. Ombud runt om i landet utsågs och 1919 var de inte färre än 300 st. En av föreningens programpunkter redan från början var att bilda Orts- och landskapsföreningar. 1916 startades Samfundet för hembygdsvård och samarbete etablerades med SNF. 1912 mottog SNF den första gåvan i form av ett skyddsvärt område. M. E. Svallingsson donerade ca 1ha löväng på gotland. Den laggivna möjligheten att avsätta nationalparker utnyttjades redan 1910 då Abisko, Storasjöfallets, Sareks, Garphytte, Sonfjällets, och Gotskasandöns nationalparker avsattes följda 1911 av Hamra, 1912 Ängsö, 1913 Peljekajse och 1918 av Dalby-söderskog. 12 nov 1910 utfärdades den första fridlysningen vilken omfattade växande mistel i hela stockholms län. Länsjägmästare U. Danielssons arbete resulterade i fridlysning av ett stort antal ädla lövträd och lövträdsbestånd.

1920 - 1929 Konsolidering.

Föreningen upplevde tryckande ekonomiska förhållanden och medlemsantalet sjönk. Samarbete med studiecirklar startades för spridande av intresset för naturskydd. Mot slutet av perioden var medlemsantalet åter runt 3000. Flitig föreläsningsaktivitet drevs framför allt av Forslund och Söderberg. 1919 tog regeringen beslut om att bryta ur ett stort område inne i Stora Sjöfallets nationalpark och ställa det under Vattenfallsstyrelsens förvaltning i och för anläggning av dammbyggnad. Nya nationalparker under perioden var 1920 Vadvetjocko, 1926 Blå Jungfruns och 1928 Norra Kvills nationalparker. 400 fridlysningar hade trätt ikraft vid slutet av årtiondet. Döda Fallet fridlystes 1926 av länsstyrelsen i Östersund.

1930 - 1938 Samarbetssträvanden.

SNF inriktade sig på att etablera samarbete med andra svenska naturskyddsengagerade organisationer. 1939 gick Sveriges Natur i hop med Tidskrift för hembygdsvård och gav gemensamt ut Bygd och Natur. 1934 sänktes från 5.500 kr till 3.500 kr och under perioden sjönk medlemsantalet från 3340 till ca 2500. En handfull donationer erhöles, av vilka inrättades fonder. 1931 avsattes Töfsigdalen till nationalpark vilken var den fjortonde i ordningen. 350 nya fridlysningar registrerades och Muddus och Sjaunjamyren behandlades med avsikten avsättande som nationalparker. Sjaunjamyren fick fågel och vadarskydd och Muddus skulle senare komma att bli nationalpark. Frånfallen och andra orsaker gjorde att stora förändringar skedde inom föreningens ledning.

1939 - 1942 Mellanspel.

Kriget och några hårda vintrar ledde till skador på växt och djurlivet. Verksamheten uppehölls med hjälp av bla. bidrag från svenska jästfabriksbolaget. En särskild fågelsektion med en egen tidskrift Vår Fågelvärld bildades. 1942 avsattes Muddus nationalpark.

1934 - 1952 Expansion.

Den ekonomiska situationen blev alltmer akut med föreningens fortgående expansion. Medel erhöles från staten, jaktvårdsfonden och donationer, i vissa fall anonyma. antalet medlemmar ökade från 2700 till 5000. Önskemål restes om att SNF åter skulle ge ut en egen publikation helt ägnad åt naturskydd. 1943 återgick föreningen till att ge ut en egen årsbok samt började utgivandet av tidskriften Vår Natur. Organisationen förstärktes genom att olika sektioner med speciella uppgifter bildades. 1954 bröt de ornitologiska sektionen ut och bildade en egen förening och fick överta publikationen Vår Fågelvärld. Sveriges fältbiologiska förening kom till under slutet av perioden. Flera skyddsvärda områden förvärvade tack vare generösa bidragsgivare. Under dessa år fredades nästan 400 skyddsvärda objekt enligt 1909 års lag om fridlysning. I fråga om fridlysningar enligt denna lag låg stockholms län främst, tack vare länsjägmästare Hedemann-Gade och Folke Thörn. Nu började man inse att vissa av reservaten behövde viss skötsel för att bibehållas. Detta kunde vara gallringar eller röjningar eller bibehållen markanvändning. 1950 utfärdades lagen om byggnadsförbud på strandområden. Vid årsskiftet 50-51 avlämnades ett betänkande om en ny naturskydds lag som trädde i kraft -53.

1953 - 1958 Fortsatt framgång.

1954 antog föreningen nya stadgar i vilka vikten av lokal förankring betonades. Anslagen från staten höjdes till 50000 kr och bidraget från jaktvårdsfonden uppgick till 100000 kr. Medlemsantalet steg från 5000 till omkring 12800 1958. Till föreningen var omkring 100 lokala organ anslutna. Inga nya nationalparker har bildats under perioden. När Sveriges Fältbiologiska ungdom blev 10 år hade man ett 40-tal lokalklubbar. 1956 föreslogs Padjelanta som nästa nationalpark och 80 områden och över 400 föremål fridlystes. Stor uppmärksamhet gavs till vattenkraftexploateringsfrågan. Detta ledde till en förteckning över speciellt skyddsvärda vattendrag sammanställd av landshövding B Hammarskjöld. Denna överlämnades till jordbruksministern -54. Även frågan om vattenföreningar ansåg trängande. Diskussionen behandlade också i vilken utsträckning kärnkraft ekonomiskt kan ersätta vattenkraft. Vissa rullstensåsar fridlystes som följd av debatten om våra grustillgångar. Efter andra världskriget konfronteras naturvården med kemiska preparat i ogräs, svamp och insektsbekämpning. Användandet väcker oro då man inte vet vilka konsekvenser ett utbrett användande innebär. 1956 hölls en nordisk konferens i Helsingfors angående samordning av hembygds- och landskapsvård.

Eftersom litteraturen som förhoppningsvis behandlar bla tiden efter detta inte anlant nöjer jag mig att beskriva två sentida stora debatter där skogsbruket varit en aktör nämligen hormoslyr och fjällnäraskogs debatterna.

Hormoslyrdebatten.

När trakthyggesbruket gör sitt intåg på 40-talet uppstår ett besvärande lövslyuppslag. Man fann på råd straxt efter kriget då de undergörande kemikalierna kom från USA. Dessa fenoxiättiksyror var utan jämförelse billigast och effektivast i kampen mot röjbusk. Den storskaliga användningen kommer igång i mitten på 50-talet och kulminerar -69 med 98000 sprutade ha / år. Detta orsakade en våldsamt debatt mellan slutet av 60-talet och början av 80-talet. Trots att jordbruket använde 50 ggr mer kemiska preparat för bekämpning låg debattens tyngdpunkt på skogsbruket.

Rapporten som framlades -71 kom fram till att fenoxiättiksyror var harmlösa för människor och att ett förbud ej kunde motiveras. Däremot rekommenderades en begränsad användning varför luftspridning förbjöds. Dags för nästa rapport var det -74 i vilken man konstaterade att rätt utförd orsakade flygspridning ingen större vinddrift an markspridning. Man kunde till och med se viss arbetarskyddsvinst med flygspridning. En omfattande upplysning om verksamheten till allmänheten förespråkades och i övrigt ansågs skogsbrukets förluster bli ansenliga utan kemikalierna. -75 tillåts flygsprutning och informationsplikt införs.

1977 förbjöds 2,4,5 - T helt. 79 kom ytterligare en rapport som behandlade övriga medels framtid. Nu hade frågan blivit rejält politiskt känslig då ett generellt förbud skulle vara dödsstöten för jordbruket som ansågs helt beroende av dessa bekämpningsmedel. Förslag

gavs om att kommunfullmäktige skulle kunna utfärda tillstånd och förbud på vissa områden. Kommunernas inflytande ökar -84 och det sista tillståndet gavs av Piteå kommun 1986.

BOLAGENS REAKTION.

Skogsmanen var inte van att få sin auktoritet ifrågasatt och ansåg att odlargärningen överkuggade alla andra motiv. Konflikten förstod man inte alls. Till att börja med lyssnade man inte alls på oppositionen som ansågs i det närmaste suspekt med dunkla motiv. I en andra fas började man lyssna men antog en attityd att de som hade åsikter i frågan inte visste vad de talade om varför de ignorerades totalt. Det var först när ett förbud hotade som man insåg faran och började lyssna aktivt. När skogsbruket slutligen började kommunicera var det för sent.

ARGUMENT.

Bolagens argument i detta skede var att preparaten var helt ofarliga och att en ekonomisk kris hotade om de förbjöds. Naturvårdens argument var ej faktaunderbyggda utan i många fall känslounderbyggda och några att nämna var likheten med de preparat som användes vid avlövnings av regnskog i Vietnam under kriget. Man skyllde en mystisk "orienterar sjuka" på kemikalierna och i press antydde kopplingar mellan cancerfall och gifterna. Inget av detta kunde styrkas med fakta.

ARBETSMETODER.

SNF intog en negativ ställning men drog inte igång några kampanjer då frågan var känslig ur arbetsmarknadssynpunkt. Man ville inte skapa splittring med lokala föreningar. Därför drevs debatten främst av enskilda aktörer och var inte organiserad eller systematiskt driven men dock effektiv.

BOLAGEN var tagna på sängen och fick av nöden lära sig att umgås med pressen till att börja med.

Utgången kan beskrivas som en katastrof för bolagen och innebar totalförbud mot besprutning och en ofantlig förlust i miljötrovärdighet. Fortfarande -93 tror 20% av svenskarna att 1/5 av svensk skogsmark besprutas med hormoslyr årligen.

Fjällnära skogar.

Definitionen för fjällnära skogar är skogar mellan dåvarande domänverkets gräns för skogsodling och gränsen mot fjällbjörkskogen. Gränsen drogs 1950 då mer produktiv skog skulle utnyttjas effektivare. Lokalpolitiker försökte i arbetsmarknadssyfte få gränsen slopad. När gränsen genom regeringsbeslut slopades -82 hade domänverket 80 000 ha fjällnära skog planerad för avverkning. Detta resulterade i debatt. Efter fjällskogsinventeringen utsågs 64 skyddsvärda områden -84. 1990 beslöts om en maxstorlek om 20 ha för hyggen, plöjning och plantering av exoter förbjöds. Domänverket gjorde en indelning i tre kategorier fjällnära skog, tål kalhyggen, tål inte kalhyggen, tål inte skogsbruk. SCA arbetade med alternativa skötselmetoder och STORA avverkade inte alls. Totalt blev 38% av den fjällnära skogen fredad, vilket innebär att det är den mest skyddade naturtypen i Sverige. I det här fallet var det så att bolagen missbedömde frågans känslighet och SNF deltog aktivt i bla en vykortskampanj och anordnande av konferenser. De skötte opinionsbildningen från två håll, dels genom påverkan uppifrån, myndigheter och riksdagsmän bearbetades och dels nedifrån på lokal nivå med paneldebatter, föredrag mm. -84 bildades FURA (fjällnära skogars räddningsaktion) och -87 steget före. Ett hot om total bojkott utfärdades och bolagen blev byxis och hade inget att göra än att sluta avverka fjällskog. Den här debatten ledde till att det växte fram informationsavdelningar och en aktiv kontakt med media etablerades samt att endel ekologer anställdes för att öka trovärdigheten hos skogsbolagen. Det slutliga resultatet när detta blåst över var att 50% av den fjällnära skogen blev reservat och att man lärde sig hur effektiv en bojkott verkligen är. Till största delen beroende på medel- toapparskonsumentens okunskap om skog och skogsbruk.

LITTERATUR:

- Löf Magnus. 1993. Relationen mellan miljörörelsen och skogsbolagen 1970-1993. Arbetsrapport 176, 1993 institutionen för skogsekonomi.
- Aminoff Feodor. 1959. Svenska naturskyddsföreningen 50 år. SNF Stockholm 1959.
- Frängsmyr Tore (red). 1984. Paradiset och vildmarken. Liber tryck Stockholm 1984. s 36-64.